

Transformació de conflictes a través de l'expressió plàstica

Resum

La plàstica al·ludeix tot allò que es presta a ser modelat, transformat; però també a la visualització expressiva, gràfica, sinòptica, no ja d'una idea, abstracta o concreta, sinó de fenòmens complexos, contradictoris i canviants com un conflicte. Al llarg d'aquest article es proposen claus plàstiques que ens ajudaran a interpretar els escenaris de conflicte des d'angles més amplis. S'analitza el tractament habitual en aquests escenaris, rescatant primer un exemple eloqüent del món real i desmuntant després alguns tòpics. Es descriuen dos tallers sobre gestió individual i col·lectiva d'espais de confluència; i s'acaba amb una doble reflexió narrativa sobre possibles trànsits de la Guerra a la Pau.

Paraules clau

Conflicte, Guerra, Interculturalitat, Microsistema, Multiculturalitat, Pau, Plàstica

Transformación de conflictos a través de la expresión plástica

La plástica alude a todo aquello que se presta a ser modelado, transformado; pero también a la visualización expresiva, gráfica, sinóptica, no ya de una idea, abstracta o concreta, sino de fenómenos complejos, contradictorios y cambiantes como un conflicto. A lo largo de este artículo se proponen claves plásticas que nos ayudarán a interpretar los escenarios de conflicto desde ángulos más amplios. Se analiza el tratamiento habitual en estos escenarios, rescatando primero un ejemplo elocuente del mundo real y desmontando después algunos tópicos. Se describen dos talleres sobre gestión individual y colectiva de espacios de confluencia; y se acaba con una doble reflexión narrativa sobre posibles tránsitos de la Guerra a la Paz.

Palabras clave

Conflicto, Guerra, Interculturalidad, Microsistema, Multiculturalidad, Paz, Plástica

Transformation of conflicts through plastic expression

The term plastic refers to everything that lends itself to being moulded or transformed. It also extends to expressive, graphic, synoptic visualisation not just of an idea, whether abstract or concrete, but of such complex, contradictory and changing phenomena as conflict. Throughout the article, plastic codes are offered to help us interpret conflict scenarios from a wider angle. Normal treatment in these scenarios is analysed, first quoting an eloquent example from the real world, then debunking some myths. Two workshops on individual and group management of spaces of confluence are described; and we end with a dual narrative reflection on possible journeys from War to Peace.

Key words

Conflict, War, Interculturalism, Microsystem, Multiculturalism, Peace, Plastic arts

Autor: Alex Carrascosa

Article: Transformació de conflictes a través de l'expressió plàstica

Referència: Educació Social, núm. 28 pp. 55-66

Adreça professional: alexmar@euskalnet.net

▲ Introducció

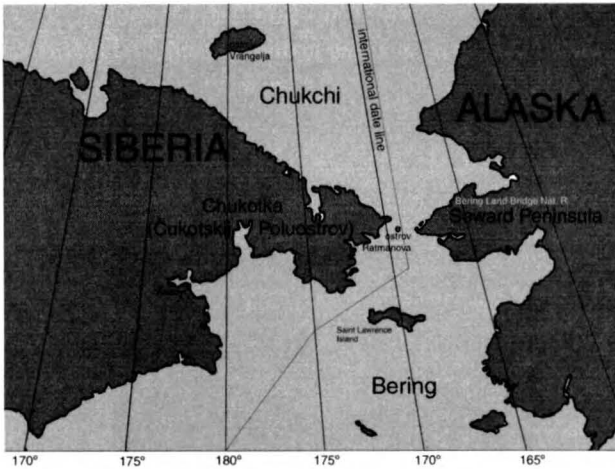
La *plàstica* al·ludeix la forma, tot allò que es presta a ser modelat, transformat; però també a la visualització expressiva, gràfica, sinòptica, no ja d'una idea, abstracta o concreta, sinó de fenòmens complexos, contradictoris i canviants com un conflicte. Precisament, s'ha de revisar la connotació habitual, negativa en essència, del concepte *conflicte* –una pugna que s'haurà de resoldre amb un guanyador i un perdedor o dos perdedors– i reivindicar que el conflicte està en la més quotidiana concurrència d'opcions contraposades dins d'una persona o entre dues o més persones, disparitat que obliga a una resolució o consens que, sovint, s'encarrila satisfactòriament.

Al llarg d'aquest article es proposen claus plàstiques que ens ajudaran a interpretar els escenaris de conflicte des d'angles diferents o més amplis. Analitzarem el tractament habitual en aquests escenaris, rescatant primer un exemple eloqüent del món real i desmuntant després alguns tòpics (punts 1 i 2). Continuarem descrivint dos tallers sobre gestió individual i col·lectiva d'espais de confluència (punts 3 i 4); i acabarem amb una doble reflexió narrativa sobre possibles trànsits de la Guerra a la Pau (punt 5).

Lectures plana i esfèrica. El meridià 180 i la regió antípoda de Beringia

Sol dir-se que els extrems es toquen i anem a comprovar-ho en el mapamundi. Des de la perspectiva convencional eurocèntrica, traduïda la superfície terrestre esfèrica en el pla rectangular, el paper es talla en el meridià 180, que en el mapa físic creua l'illa de Vrangell, la península de Chukotka, el golf d'Anadir, els mars de Chukchi i Bering i les Aleutianes. En el mapa polític aquest tall virtual es trasllada al meridià 170 a l'oest de Greenwich. Allà, la línia de canvi de data, aprofitant l'aparent fractura continental de l'estret de Bering, separa encara més les penínsules germanes de Chukotka (Sibèria) i de Seward (Alaska) [il·lustració 1]. Primera contradicció: el que és Est i Oest a Londres és Oest i Est a Beríngia, la regió que comprèn Chukotka, Seward i l'illa intermèdia de Ratmanova i vestigi del braç de terra que un temps connectava Euràsia i Amèrica, pel que es diu van transmigrar els primers pobladors del nou continent. I segona contradicció: mil·lenis abans i un segle llarg després que el migdia s'establís a Greenwich (1884), el poble *yuit* –els *inuit* o esquimals nadius de Beríngia– segueix vivint de la pesca i la caça de foques i balenes, habitant iglús de pell o pedra, navegant en *kayac* i desplaçant-se en trineus arrossegats per *huskies* sota el mateix sol àrtic, potser indiferent de si és dilluns al seu oest o diumenge al seu est.

Mentre en el medi físic els extrems no existeixen, en el medi polític, en la frontera que separa Orient i Occident (virtuals o reals), els extrems es toquen

Il·lustració 1

i es confonen. És més, ambdues ribes, tot i que integren perifèricament els estats de Rússia i EUA, comparteixen idèntiques preocupacions: en temps de guerra, satel·litzar-se a l'entorn dels blocs corresponents (socialista o capitalista) i vessar al mar transversal una riuada de diferències alienes; en temps de pau, rescatar la terra longitudinal que va unir Sibèria i Alaska –Beríngia– mitjançant la creació d'una estructura (parc, reserva) que integri i preservi l'ecosistema, la cultura i el patrimoni comuns.

Plàsticament, Beríngia dibuixa un mapa alternatiu; indicis de Pangea on mars, rius i muntanyes no constitueixen fronteres sinó llocs de trobada.

Escenaris lineal-bipolar i circular-multipolar

Si demanéssim a diverses persones que ens dibuixessin la Guerra i la Pau en un mateix foli, ens trobaríem amb què la majoria juxtaposa dos mons contraris –meridià 180. Un per un desmuntarem diversos convencionalismes:

- Guerra i Pau no estan dividides per una línia; entre elles hi ha un canvi seqüencial tot i que interromput¹; gradual però oscil·latori; i aparentment cíclic de la Guerra a la Pau, però, de la Pau a la Guerra? La Pau només condueix a la Pau; a la Guerra porten, en tot cas, la violència latent, estructural i cultural o una pau inacabada, parcial o imposada; per això caldria definir més aviat alternances de treva o latència i conflagració.

- Tot i essent situacions oposades, Guerra i Pau no són dues estacions a terme, sinó la manera (actitud i mitjans) en què es gestiona un escenari de conflicte.

- Semblantment, és un tòpic limitar els escenaris de conflicte a un carrer

amb dues sortides, una en cada sentit, i en el millor dels casos, amb embocadures intermèdies. I, tot i condicionant l'escenari a dos únics extrems:

- les solucions més conciliadores no són exclusives de les opcions mitjanes, que al seu torn defensen interessos i sofreixen dissensions;
- comunament parlem en blanc i negre, escala de grisos susceptible de ser interpretada com a seqüència cap al fosc o el clar (Guerra i Pau) i tal vegada sigui més propi parlar en color, atès que només veiem a la llum, que els colors són llum reflexa i es distribueixen al llarg de la franja visible entre l'ultraviolat i l'infraroig; aquests últims, cecs per a nosaltres, representarien els extrems, i els colors visibles, des del violeta fins al vermell, el marge de maniobra (segons aquesta escala, la Pau se situaria en la punta de llum groga-blanca²);
- cap color s'ha de condicionar exclusivament pel seu precedent o successor immediats; qualsevol pot saltar i entendre's amb un altre independentment de la seva posició en l'escala, fins i tot essent extrems.

Transcendim, per tant, l'escenari bipolar o lineal. Què passa si disposem d'un escenari amb tres o més vèrtexs? De la línia passem al triangle i a través de formes estrellades o poligonals, havent-hi entre els vèrtexs un buit³ o una línia, ens aproximem al cercle que anomenarem plaça. I si amplièssim l'angle zenital molts quilòmetres cap amunt, transcendent la visió local-plana a la visió global-volumètrica, tindríem, per exemple, un dodecaedre⁴, una esfera de dotze pentàgons, de dotze places amb cinc vèrtexs, seixanta idees, contigües i antònimes, dependents i autònomes alhora, retícula que abraça el planeta sencer.

No caminem un carrer de dos únics sentits; confluïm més aviat en places amb tants pols com persones. La plaça il·lustra l'espai per a la socialització, el conflicte que haurem d'encarrilar, o bé cap a l'antagonisme o bé cap al coprotagonisme i el mestissatge o la creació de terceres i successives identitats. Al llarg del següent punt *De la Terra de Ningú a la Terra de Tots* recreem el pas de l'espai individual –casa– a l'interpersonal –carrer– i al col·lectiu –plaça–; escenifiquem a més la gestió disjuntiva –tu o jo– i conjuntiva –tu i jo– d'aquests espais comuns.

De la Terra de Ningú a la Terra de Tots

Comencem per distribuir-nos (de 15 a 20 persones) a l'entorn d'un gran plec de paper⁵. A tots s'assigna un espai igual deixant un buit als dos costats i al davant. Cada participant haurà d'omplir gradualment el seu espai dibuixant o pintant formes aïllades, lliures però condicionades al llenguatge abstracte i als set colors de l'espectre visible (arc iris) més el no-color blanc per a evitar falles estructurals o desequilibris de partida⁶. Aquestes formes s'han de relacionar entre si mitjançant imbricacions més sòlides o denses al centre de la imatge i més difoses o obertes segons ens aproximem als marges –virtuals, no establerts gràficament– de l'espai assignat; tanmateix, allò dibuixat delimitarà, per

omissió, buits que podran considerar-se conscientment, a tall de silencis o respirs, part activa de la composició. Al conjunt de formes i buits interrelatius l'anomenarem microsistema. Cada microsistema és reflex de la identitat individual. Observant el plec en conjunt, els microsistemes s'estenen a l'entorn del paper en forma de galàxies tancades i disperses. El plec sencer és un mapamundi; cada microsistema un poble, una identitat, un idioma, un llenguatge; l'espai que hi ha entre tots ells, la 'terra de ningú'.

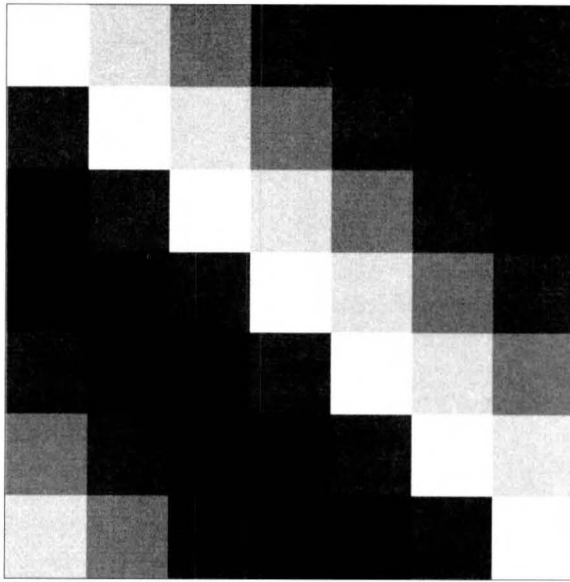
(Re)Creada la identitat individual, l'objectiu ara és (re)crear la identitat col·lectiva; bolcar el concepte 'terra de ningú' en 'terra de tots' que no separa, sinó que uneix, relaciona, emparenta mons, cultures, pobles o identitats. Per a això haurem de transcendir els marges imposats en la fase individual o pro-social fins a trobar-nos amb els nostres companys/es del costat, del davant i mirar d'aprendre i parlar el seu idioma. És moment de visualitzar el conflicte, detectar immediatament les dissensions i les diferències, confluïr a la plaça. Tot i que en teoria no pot intervenir-se sobre allò ja pintat, que es respectin o no els microsistemes com àrees sobiranes dependrà de cada persona i, a vegades, ens tocarà enfrontar recursos plàstics que tradueixin literalment actituds invasores: conductes actives –frustrants– d'imposició, submissió, intimidació o setge, coacció, indiferència (despreocupada o voluntària), xoc o polarització; en conseqüència, conductes passives –frustrades– d'aïllament, inhibició, desavinença o conductes reactives de contraofensiva, revenja; procediments resolutius en negatiu, demarcació o línia divisòria i abandonament en el pitjor dels casos –frustració mútua, sortim pitjor del que estàvem.

(Re)Creada la identitat individual, l'objectiu ara és (re)crear la identitat col·lectiva

Però també trobarem qui, en comptes de competir, rivalitzar o disputar un mateix objectiu, miri de compartir-lo i ens inviti a deslligar-nos de solucions disjuntives i atrevir-nos a solucions conjuntives. En aquest cas haurem d'acordar⁷ estratègies –se sobreentén plàstiques– de conciliació: interacció o acció recíproca; observació (per escolta activa) i paràfrasi; ponts, flux i integració mútua; encaix; cooperació; i sinergia –l'efecte conjunt transcendeix la suma dels efectes individuals–. Primer entre 2 o 3 persones, després entre més gent, estenent-se per l'àrea més pròxima. A mesura que els diferents microsistemes es van unint i articulant és possible que es creïn blocs o eixos d'afinitat. En aquest punt hi ha un grau d'implicació similar al d'un joc per equips, cosa que exigirà solucions, no ja parcials, sinó globals, de consens. Aleshores es posarà atenció a possibles estratègies subreptícies, espontànies o deliberades, contra un o diversos individus⁸. En aquest cas, es buscarà reconduir –prèvia presa de consciència– la dinàmica en positiu. Culminat el procés integrador haurem creat la terra de tots [il·lustració 2].

Bàsicament, la mútua integració queda definida per:

- suma simple d'identitats –acoblament ($a+b=ab$)–; i
- suma sinèrgica –mestissatge o creació de terceres identitats ($a+b=c$)–

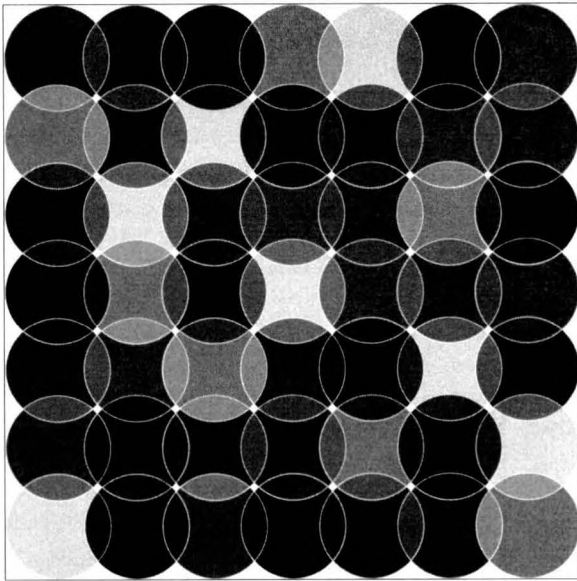
Il·lustració 2

Multiculturalitat, Interculturalitat i Mestissatge: la Wiphala

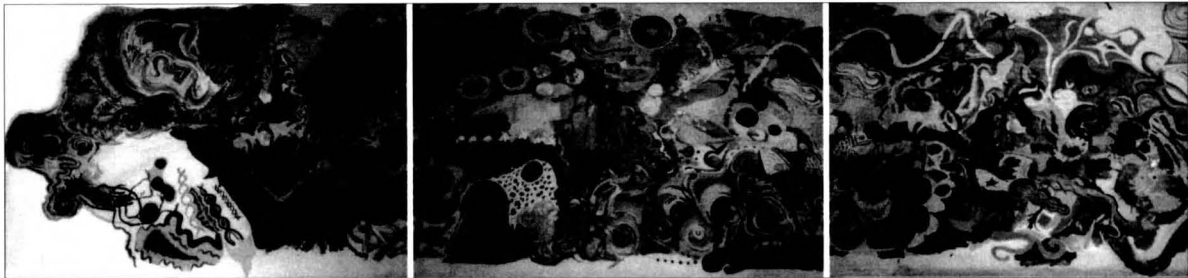
Si *De la Terra de Ningú a la Terra de Tots* omplíem progressivament una àrea buida, ara treballarem sobre un espai predeterminat i ple. Consisteix en un àbac de 7 x 7 quadrícules anomenat Wiphala⁹, habitualment exhibit en els països andins com a estàndard o bandera de les nacions originàries del continent Awya-Yala (Amèrica), en què els colors de l'espectre-llum es disposen longitudinalment o en franges diagonals a l'entorn de la diagonal central de 7 quadrícules blanques, des del groc en gradació fins al verd [il·lustració 3].

Atès que la Wiphala il·lustra l'organització social harmònica plural i igualitària dels pobles, la idea és aprofundir en les seves possibilitats intrínseques d'harmonia. Per a això es divideix el blau en celest i indi i se substitueix el blanc. Després es reorganitzen les caselles de manera que el veïnatge de cada color no es limiti com a barris o guetos en els seus colors contigus a l'escala –multiculturalitat– sinó a tots i cada un d'ells horitzontal i verticalment –interculturalitat– i procurant que no coincideixi un mateix color en dues o més caselles seguides, o més de dos en diagonal, per tal de no crear ritmes o línies o eixos de força. Finalment, barregem cada color amb tots al voltant, engendrant així noves identitats –mestissatge– [il·lustració 4]¹⁰.

La dinàmica explora únicament aquest últim punt: sobre la combinació resultant (segons les condicions descrites abans) set participants, un per cada

Il·lustració 3

Il·lustració 4

color, disposarem de set finestres perimetrals des de les quals recrear la barreja amb els colors al voltant sobre el dibuix i en la coreografia enredant-nos entre nosaltres.

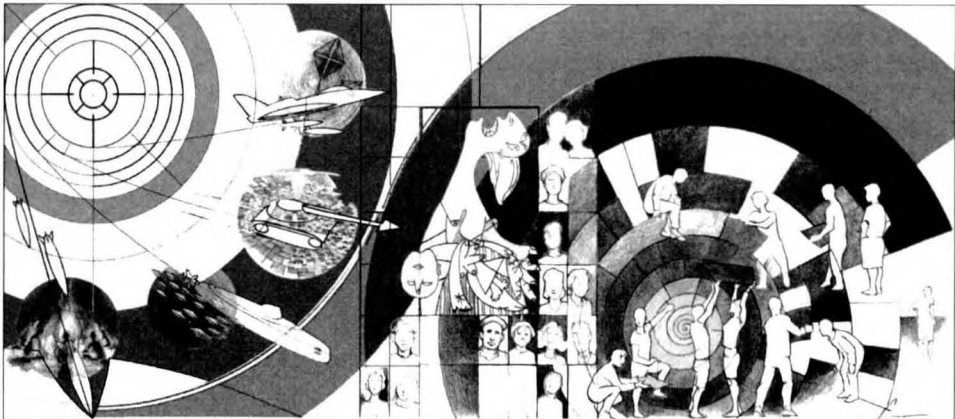
De la Pau a la Guerra i de la Guerra a la Pau

Es fàcil dibuixar una seqüència que parteixi de la violència estructural o cultural o d'una pau a mitges cap a la Guerra oberta; aquesta és de fet la història repetida. Ara bé, com il·lustrar el procés invers, de la Guerra a la Pau?

1ª aproximació: El no-color negre concentra tota la força dels set colors-matèria. És com si sobreposéssim set làmines d'acetat, una de cada color: el

conjunt és opac. En canvi, el no-color blanc es descompon en set colors immatèria o llum. Un treu i apaga; l'altre irradia i reparteix la seva llum. En vectors, el negre s'identifica amb els cercles concèntrics, alineació de forces a l'entorn d'un centre o eix, i el blanc amb l'espiral, evolució circular centrífuga d'una línia que no es tanca sobre si mateixa, sinó que viu la vida de molts cercles¹¹. L'espiral es compon de semicercles alterns sobre un mateix eix. En progressió ascendent, el diàmetre del semicercle anterior equival al radi del semicercle posterior, és a dir, que durant una semicircumferència, cercle i espiral coincideixen. Guerra i pau es troben, comparteixen conceptes, fins i tot objectius, però divergeixen en els mitjans.

Dividim un pla general en tres plans seqüencials: Guerra, Víctimes i Pau-[il·lustració 5]¹². Guerra mecanitzada; Víctimes i Pau personificades; i Guerra i Pau materialitzades en actituds deshumanitzadores i sensibles respectivament.

Il·lustració 5

- *El focus de la Guerra s'identifica amb un Punt de Mira.* Al seu entorn se situen 4 cercles concèntrics. De cada un es desprèn un feix de força, rastre o estela de les màquines que representen l'element a envair: el caça que esberla i retruny l'aire; el submarí atòmic agulla en l'aigua uterina; el tanc cuirassat devastant la terra i la bomba subterrània fendint-la fins al magma.

Hi ha pau enmig de la guerra. La vida neix i troba espais per a seguir: cometes zigzaguejant al cel; terra que és poble, pa i temple; mar regenerador; foc que aplega. Fragments circulars de color incombustible: vestigis de vida que va ser o ha resistit; indicis de la vida que pot ser, en llibertat, constructiva, igualitària; i precisament per això, perquè aquí el poder es dilueix, l'objectiu a truncar o destruir.

- *La guerra provoca víctimes.* No tan sols els desapareguts o els supervivents o testimonis; també els soldats alineats, acorralats, per acatar una ordre injusta irreflexivament o sota coacció; fins i tot els victimaris per contagiar, finançar o difondre l'estratègia de la por (a perdre) que els cega. Enmig de totes les víctimes, la Pietat (en al·lusion al *Guernica* de Picasso) és mare eix que canalitza tot el dolor clamant-lo.

- A continuació de les víctimes una espiral desplega *el pla Pau* des d'un sol naixent. Nova oportunitat, postdiluviana, de construir el que els indis de l'Amazones anomenen Terra sense Mal o, en expressió del Fòrum Social Mundial, *un altre món possible*. Un sol que no domina, que neix i entra a la Memòria segons va creixent; que aprèn dels errors del passat i torna per a dibuixar, més àmplies cada viatge orbital, espirals flexibles, dinàmiques, obertes, multipolars, circulars, integradores; marc i suport del treball sinèrgic i quotidià de moltes persones d'encendre sols al llarg i ample del planeta i fer de la terra un sol de llum blanca.

Cercles i espiral s'interseccionen en les Víctimes, comunicant-se: 'S' que recorre l'espai, ona i ritme resultant del contacte dels dos grans oposats però complementaris' –*yin i yang*– que tendeix a tancar-se en si mateix en un discurs últim i infinit (∞). Llavors de Pau dins de la Guerra i ràfegues de Guerra en la Pau per construir.

2ª aproximació i conclusió. Es proposa un recorregut a través dels estadis: Guerra, Pau en la Guerra, Guerra en la Pau i Pau¹³. El vehicle serà el dibuix que, a més de llenguatge que descriu o narra aquests continguts (punts 1, 2 i 3), o fins i tot els escenifica (punts 5, 6 i 7), servirà per si mateix de teràpia o procés curatiu (punts 2 i 4).

- *Guerra*: 1) En grup investiguem les causes de la guerra; desmuntem la màquina-matriu econòmica > política > social (per aquest ordre de magnitud i influència) mirant de desentranyar les seves contradiccions internes¹⁴. 2) Seguint una seqüència causa-efecte, denunciem la guerra per si mateixa o les seves immediates i assoladores conseqüències¹⁵, sense distinció d'un bàndol o altre, tot allò que envesteix la crueltat dels dos¹⁶.

- *Pau en la Guerra*: 3) Definim els qui són o considerem víctimes, els qui són botxins, els qui són agredits i agressors, alhora i per què; tractem de mirar compassivament dins de la consciència de tots ells fins a descobrir el seu rerafons de por i passions descarnadament humanes¹⁷. 4) Individualment, projectem una altra mirada, aquest cop introspectiva, sobre la nostra pròpia consciència de víctima i botxí. Dibuixo tot allò que em disgusta, indigna, insulta, humilia, dol; tot allò que temo i odio¹⁸; extirpo el dolor, l'escenifico, li poso nom, li poso cara. Miro després el mirall de la meua part de guerra. Com aquells pintors que asseguraven la seva subsistència material caçant primer els bisons en les voltes de les seves caveres; com els homes i dones que a l'entorn del carnestoltes s'*insectitzen* per a conjurar les plagues i preservar les collites (Urbeltz); es tracta de retratar el dolor i retenir-lo, caçar-lo en la imatge; i un cop il·lustrat el mal, enfrontar-nos-hi par a dissuadir-nos de portar-lo a la realitat. 5) Veient-nos iguals, ens posem al lloc de l'altre, ens solidaritzem i el redimim: recullo el dolor agut de les víctimes¹⁹, també el dolor sord i amarg dels victimaris, el macero i em dibuixo a mi mateix portant-lo²⁰.

- *Guerra en la Pau*: 6) Del pla individual passem al grupal i de la dimensió personal a la comunitària: abans descrivíem escenaris en guerra, però què entenem per escenaris en pau? Revisem si la pau es defineix per

absència de violència explícita o si la violència persisteix implícita en forma de Pax imposada o hegemonia econòmica i política salvaguardada per milícies (Lederach); de competitivitat com a regla de joc; d'apropiació del sufragi que, en comptes de quota de sobirania o dipòsit de confiança, és patent de cors – *política que és guerra continuada per altres mitjans*²¹ diu Michel Foucault donant la volta a l'aforisme de Karl von Clausewitz a *Vom Kriege*–. Reconstruïm i escenifiquem un plànol de la metròpoli –el nucli financer i comercial, el seu parapet institucional–; juxtaposem els barris del centre i la perifèria; detectem estructures violentes en tant que rígides, tancades, jeràrquiques, prohibitives, excloents. Tracem rutes a través del laberint, marges previsible o inèdits de transformació d'aquestes estructures. El camí es bifurca aquí en un ramal tancat –no hi ha sortida (cercle viciós que ens retorna al punt dos)– i un altre obert, transformador, que ens porta al següent i últim punt.

- Il·lustrem *la Pau*.²² Dissenyem la ciutat utòpica. Brainstorming d'alternatives no tant al·legòriques com a reals. Per exemple, reciclar els fragments-memòria del vell entramat de guerra i habilitar amb ells una ciutat oberta, circular²³ i horitzontal, a l'entorn d'una plaça sota un arbre-temple²⁴ on trobar-nos, acollir, compartir i crear colors nous, fills que aprenguin que el sol és vermell quan neix i blanc al migdia i que aquesta serà precisament la nostra meta: fer-nos llum.

Alex Carrascosa
artista, pintor i investigador sobre Art i Pau

- 1 Tornat a l'exemple anterior de Beríngia, en el planisferi polític, el trànsit cultural entre una base militar i un parc internacional, essent difícil per a les dues parts –de ser extrem de l'extrem i captar, com a avantguarda estratègica, tota l'atenció, a ser perifèria i deteriorar-se en l'oblit–, és encara més costós per a la part presumiblement més pobre i desestructurada.
- 2 (v. Wiphala, punt 4 'Multiculturalitat, Interculturalitat i Mestissatge')
- 3 El concepte 'buit' aporta una clau cultural bàsica de trobada i reconciliació al País Basc. Comparteix aquí la introducció d'un article que vaig publicar sobre això al diari GARA el 13/05/2004, titulat *Bihaizpe: hutsa eta berradiskidetzea* (Bihaizpe: buit i reconciliació): "Junto al pueblo navarro de Irurtzun el río Larraun parte en dos grandes rocas el brazo que una los montes Larrazpil y Erga. A estas rocas se llama 'dos hermanas' en castellano y así, atendiendo tan solo a lo aparente, al envoltorio, a la materia, se interpreta el topónimo original 'Biaizpe' como 'Bi ahizpa' ('dos hermanas') también en euskara. Ahora bien, ¿son las rocas lo verdaderamente importante o la puerta que el río abrió a la montaña, el espacio transitable entre un valle y otro? –El euskara como herramienta del pensamiento vasco se ha atrofiado porque dejamos hace tiempo de pensar por nosotros mismos (Oteiza)– Matizada por escrito, la palabra 'Bihaizpe' (bi haiztean) aporta la clave: 'bajo las dos rocas' hay paso. Nos sirve la masa de referencia orientativa, contorno, delimitación, pero es el vacío lo verdaderamente servible. El lugar que puede andarse y vivirse." Les roques –extrems– permeten fluir enmig: una clau interna de reconciliació en un entorn social interferit i condicionat per la bipolarització política.
- 4 Hi ha infinites polígons regulars fins al quasi-cercle però només cinc poliedres o sòlids regulars. D'aquests –piràmide, cub, octaedre, dodecaedre i icosaedre– el dodecaedre és el que més s'aproxima a l'esfera. La imatge il·lustra un conjunt de forces que, en xarxa, es compensen entre si i conformen un tot.
- 5 Aquesta dinàmica (junt amb altres, sota l'epígraf 'Transformació de Conflictes a través de l'Expressió Plàstica') és realitzada des de fa tres anys en i per als següents centres: Gaugiro-Cercle d'Actualitat de la Universidad de Deusto; Instituts de Secundària de Gernika, Bilbao, Donostia, Gasteiz, Leioa; Centre social Topaleku (Bilbao) junt amb exreclusos i agents socials; XIV Jornadas Internacionales de Cultura y Paz organitzades per Gernika Gogoratu; Diàleg "Els conflictes en la vida quotidiana" dirigit per Ponts de Mediació – Associació Internacional per a la Gestió del conflicte i el Fòrum Universal de las Cultures, Barcelona 2004.
- 6 L'exclusió del figurativisme a favor de l'abstracció respon a dos criteris: inventar un llenguatge propi, inèdit, fora de tota pretensió de còpia, imitació o representació de la realitat donada; i evitar la inhibició ja sigui indirecta per prejudicis associats a les arts plàstiques –geni creatiu, virtuosisme tècnic– però, sobretot, directa per comparació –millor o pitjor que– en un mitjà en què les diferències de capacitat es perceben tot seguit. Així mateix, només es permet utilitzar els set colors de l'espectre llum –vermell, taronja, groc, verd, blau, indi i violeta– més el no-color blanc, llum solar o unió de tots ells. El no-color negre és ombra o absència de llum però també superposició opaca, cega, de tots els colors o concentració de tota l'energia o força en un de sol. En aquest últim sentit, la seva utilització, per aïllat que sigui, destaca i interfereix en la resta dels colors, robant-los la força, atraient i concentrant la vista en discursos centrípets o focals o amenaçant a discursos contigus i, per extensió, als més perifèrics en discursos centrífugs o vectorials. Aquests focus, delimitacions o línies d'energia concentrada operen a més a costa del conjunt plural (d'energia repartida), relegat a fons o escenari passiu quan hauria de ser discurs interactiu.
- 7 Previ a una acció plàstica personal o col·lectiva, pot discutir-se o negociar-se verbalment què i com.
- 8 Sobre la barreja de color-matèria (vegeu nota al peu n.6): no poden barrejar-se més de dos colors, per tal d'evitar saturar-los, confondre la seva identitat o acaparar força cap al no-color negre.
- 9 Pel que sembla, la forma quadrada de la Wiphala està presa de la constel·lació *Cruix*, que els indígenes anomenen Ull de Flama, nucli i gènesi de l'hemisferi sud. El braç imaginari horitzontal de la creu es correspon amb el costat del quadrat i el braç imaginari vertical s'identifica amb la hipotenusa o diagonal que el talla en dos triangles rectes. La forma quadrada simbolitza la comunitat harmònica justa, igualitària, lliure i democràtica, en oposició a les banderes rectangulars dels dos costats curts de les quals connoten classe minoritària dominant o nació colonitzadora, i els costats llargs, les classes i pobles majoritàriament subjugats i explotats. Les 49 quadrícules unides simbolitzen el conjunt igualitari de les nacions originàries

- d'Awya-Yala. S'inclou el blanc entre els 7 colors i es fusionen els dos blaus blau cel i blau marí en un. La diagonal central blanca o *achanqara* –associada també a la Via Làctia i als Andes, la seva projecció i columna vertebral a la terra– il·lustra la trobada de totes les terres i pobles que habiten el continent. (Font: Juan Ramón Alkalde, boletín Jallalla – Misión Claretiana de Norte de Potosí (Bolivia), n° 12 –desembre 1993– i 13 –juny 1994–).
- 10 Aquesta imatge va il·lustrar el cartell anunciador de les XIV Jornadas Internacionales de Cultura y Paz organitzades per Gernika Gogoratuz –*Pedagogía de Paz*–; Gernika-Lumo, del 25 al 28 d'abril de 2004.
 - 11 Es parla d' 'espiral de la violència' per a descriure una successió creixent d'esdeveniments; la interpretació que en aquest text es dóna a l'espiral no és tan sols narrativa –espiral de la Pau (accions positives amb efecte multiplicador)– sinó conceptual, forma 'pacífica' en tant que dinàmica, flexible, circular, oberta i multipolar.
 - 12 Cartell anunciador de les XIII Jornadas Internacionales de Cultura y Paz organitzades per Gernika Gogoratuz –*Paz por medios pacíficos*–; Gernika-Lumo, del 26 al 29 d'abril de 2003.
 - 13 Cada contingut s'haurà de discutir i acordar-se verbalment abans de ser traduït al dibuix mural i s'ajudarà així mateix en referència a l'obra de diferents artistes:
 - 14 Entre altres, caricatures rebel·lianes de Daumier, *L'Argent* de Kupka, fotomontatges partisans de Heartfield per a AIZ (Revista Il·lustrada Obrera), *El Rostro de la Clase Dominante* de Grosz, *The American Way of Life* de Renau, *Retrato de la Burguesía* de Siqueiros.
 - 15 *Galicia Mártir* o *Atila en Galicia* de Castelao, *Diario di Gusen* d'Aldo Carpi, *Nous ne sommes pas les derniers* de Zoran Music, *Vietnam Napalm* de Nick Ut.
 - 16 *Desastres* de Callot i Goya, dibuixos des de les trinxeres d'Otto Dix.
 - 17 Sèries *Miserere* i *Guerra* de Rouault, *Guerra* de Käthe Kollwitz, *Edad de la Ira* de Guayasamín.
 - 18 Sense ser obligatori s'afavorirà la utilització de procediments i formes gràfiques coherents amb l'expressió de fòbies o idees i emocions negatives: ratllat, incisió, trencat, pedaç, taca, *dripping*, esquixxada, escombrada, escampat, estampat, grumoll, compactació; línia interrompuda, trencada, zig-zag, angle agut, punta, esborrall, taca, gargot, embull, formes embotornades o pesades (...)
 - 19 *La balsa de la Medusa* de Géricault; *Guernica* de Picasso; qualsevol dels murals de Cerezo Barredo a Amèrica Llatina en clau de denúncia profètica.
 - 20 Autorretrat de Félix Nussbaum amb segell jueu i estel de David groc.
 - 21 Michel Foucault, *Genealogía del Racismo*, La Piqueta, Madrid, 1992
 - 22 Temple de la Pau a Vallauris (Picasso); *Edad de la Ternura* de Guayasamín; murals de Cerezo Barredo en clau d'anunci utòpic; *Peace Project, Tower, Plaza of Fire and Light* de William Kelly.
 - 23 Un exemple de ciutat de forma i distribució circular és el Moshav israelià (sense obviar que es tracta d'una forma d'assentament colonitzador i, per tant, qüestionable); per altra banda, l'Ayllu andí o l'Auzolan basc entre altres, aporten models d'organització plural, igualitària i cooperativa.
 - 24 Un Ginkgo o albercoc de plata supervivent al foc atòmic a Hiroshima; una Olivera, símbol de la reconciliació de Déu amb l'home i *arbor nostra* que recull les aspiracions de Pau de tots els pobles de la conca mediterrània; un Faig, un Roure, un Freixe que, al País Basc són símbols sagrats matriarcal-vegetals, arbres en què es transfigura la Gran Deessa Mari.